

O'ZBEK TILIDAGI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING SINONIMLIK HODISASI

Axmedova Xolisxon Ilxomovna,
Texnika fanlari falsafa doktori PhD
a.xolisa@navoiy-uni.uz
ToshDO'TAU

Omarova Durdona Tajatdin qizi,
Kompyuter lingvistikasi mutaxassisligi magistranti
omarovadurdona@gmail.com
ToshDO'TAU

Annotatsiya Ushbu maqolada o'zbek tilidagi frazeologik birliklarning sinonimlik hodisasi tahlil qilinadi. Frazeologik sinonimlarning turlari, ularning nutqdagi o'rni va stilistik imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, frazeologik birliklarning mazmuniy, uslubiy va differensial sinonimlari tahlil qilinib, ularning til boyligini oshirishdagi ahamiyati yoritiladi.

Annotation. This article analyzes the phenomenon of synonymy in phraseological units of the Uzbek language. It examines the types of phraseological synonyms, their role in speech, and their stylistic potential. Additionally, semantic, stylistic, and differential synonyms of phraseological units are analyzed, highlighting their importance in enriching the language.

Аннотация. В данной статье анализируется явление синонимии фразеологических единиц в узбекском языке. Рассматриваются типы фразеологических синонимов, их место в речи и стилистические возможности. Также анализируются смысловые, стилистические и дифференциальные синонимы фразеологических единиц, освещается их значение в обогащении языка.

Kalit so'zlar: *frazeologik birliklar, sinonimiya, uslubiy sinonimlar.*

KIRISH

Til qurilishining lug'at sathida leksik va frazeologik qatlamlar mavjud. Lug'at sathidagi frazeologik qatlam (uni o'rganuvchi soha ham) frazeologiya deb yuritiladi. Ilmiy tadqiqotlarda frazeologiyani hajmini keng va tor tushunish kuzatiladi. Keng tushunishda frazeologiya doirasiga so'zlarning turg'un birikmalaridan tashqari maqol, matal, aforizm ham mansub deb qaraladi[1]. Frazeologiya sifatida so'zlarning semantik bog'lanishlarini tushunish ham mavjud. Bu hodisalardan faqat bir turini – so'zlarning turg'un birikmalarini – til birligi deb baholash mumkin. Olimlar aniq ilmiy kriteriyalarga asoslanib, so'zlarning barcha turdagi turg'un birikmalarini emas, balki shulardan bir qismini frazeologik birlik sifatida tan oladilar [2]. Frazeologik birlik bo'lish uchun so'zlarning turg'un

birikmasi obrazli ma'no, ko'chma ma'no anglatishi shart. Frazeologik birlikdan (iboradan) yaxlitligicha anglashiladigan ma'no uning tarkibidagi so'z-komponentlarga xos leksik ma'nolarning oddiy yig'indisiga teng bo'lmaydi, iboraning ma'nosi umumlashma ma'no, maxraj ma'no sifatida namoyon bo'ladi. Ma'no yaxlitligiga ega bo'lgan va nutqiy jarayonga qadar ikki va undan ortiq so'zlarning barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutqqa tayyor holda olib kiriluvchi ko'chma ma'nodagi barqaror birikmalar *frazeologizm* (*frazeologik birikma*)lardir.

Barqaror birikmalarning eng xarakterli belgilari quyidagilar:

1. Nutq jarayoniga qadar tilda mavjudlik: nutqqa tayyor holda olib kiriladi.
2. Ma'no yaxlitligi.
3. Tuzilishi va tarkibining barqarorligi [3].

Tilning boyligi va ifoda imkoniyatlari uning frazeologik birliklarida o'z aksini topadi. O'zbek tilida frazeologizmlar nutqni ta'sirchan, obrazli va ifodali qilishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tezisda frazeologik birliklarning sinonimlik hodisasi tahlil qilinadi. Frazeologik sinonimlar - bu ma'nosi bir xil yoki juda yaqin bo'lgan, bir xil so'z turkumiga mansub, odatda o'xshash yoki bir xil tuzilishga va birikish xususiyatiga ega bo'lgan, biroq bir-biridan obrazli asosi, shuningdek, ma'nosi yoki stilistik bo'yoqlari (yoki ikkalasi birgalikda) bilan farqlanadigan birikmalardir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Frazeologik birliklar ibora bilan va so'z bilan ham sinonim bo'lishi mumkin.

• Shaklan har xil iboralarning bir-biriga yaqin ma'nolarni anglatib kelishi *sinonim iboralarni* hosil qiladi: *Kayfi buzuq – ta'bi tirriq; toqati toq bo'lmoq – sabr kosasi to'lmoq. Yaxshi ko'rmoq – ko'ngil bermoq.*

• Lug'aviy birlik sifatida iboralar so'zlar bilan ham sinonimik munosabatda bo'ladi: *tomdan tarasha tushganday – kutilmaganda; og'zi qulog'ida – xursand, joni chiqmoq – g'azablanmoq; ta'bi xira – xafa; quling o'rgilsin – ajoyib*

Ikki iborani o'zaro sinonim deyish uchun ular ayni bir ma'noni anglatishi shart. Sinonimlar, odatda, bir yoki bir necha jihatdan farqlanadi, shulardan birima'no qirrasidagi farq hisoblanadi. Masalan, *yer bilan yakson bo'lmoq – yer bilan yakson qilmoq* iborasi *kulini ko'kka sovurmoq – kuli ko'kka sovurildi* iborasiga sinonim: ayni bir ma'noni anglatadi («butunlay yemirmoq, yo'q qilmoq»). Bu sinonimlar, boshqa belgi-xususiyatlarida umumiylik hosil qilishidan qat'i nazar, ma'no qirrasida farq qiladi: ikkinchisida ma'no bir qadar kuchli ifodalanadi. Shuningdek, *ko'ngil(i) bo'sh* va *ko'ngil(i) yumshoq – yumshoq ko'ngil* iboralari o'zaro sinonim bo'lib, «rahmdil, ko'ngilchan» ma'nosini anglatadi; birinchi iborada «ko'ngilchan»lik

ma'no qirrasini, ikkinchi iborada esa «rahmdil»lik ma'no qirrasini ustun. Umuman, frazeologik sinonimlarda farqli ma'no qirralari rang-barang bo'lib, aniq yondashib izohlashni talab qiladi [2]. Sinonimiya muammosi o'zining ko'p qirrali va kognitiv tabiati tufayli kuzatuvchilarning doimiy e'tiborini qozonib bormoqda. Tilshunoslikda sinonimiya bo'yicha ko'plab ishlar mavjud bo'lib, ulardan ko'pchiligi leksik sinonimiyaga bag'ishlangan, lekin lingvistlar frazeologik birliklarning sinonimiyasini ham faol o'rganmoqdalar. “Frazeologizmlarning sinonimligi muammosi tadqiqotchilar tomonidan turlicha hal qilingan. Mashhur rus olimi V.V. Vinogradov shunday deb yozgan edi: "Umummilliy, milliy til stilistikasi tegishli til hodisalarini funktsional farqlanish, o'zaro bog'liqlik va ta'sir doirasida ko'rib chiqadi. U o'xshash, o'zaro bog'liq, parallel yoki sinonimik ifoda vositalarining bir-biriga yaqin ma'nolarni ifodalashdagi o'rnini hamda turli nutq hodisalarining ekspressiv bo'yoqlari va ohanglari mos kelishini tahlil qiladi" [4]. Leksika va frazeologik birliklar tilimizning so'z boyligini tashkil qiladi. Agar lug'atda til birligi so'z deb qaralsa, frazeologik tizimda frazeologik birlik (FB) yoki ibora til birligi sifatida qaraladi. So'z ham, frazeologizm ham leksik birlik sanaladi. Har qanday tilning boyishi faqat yangi so'zlar hisobiga emas, balki barqaror birikmalar, ya'ni frazeologizmlar hisobiga ham sodir bo'ladi. Nutq so'zlovchi yoki yozuvchi tomonidan to'g'ri til birliklarini emas, balki muloqot vaziyatiga mos keladigan, fikrlarning aniq va to'g'ri tushunilishini ta'minlovchi birliklarni tanlash orqali shakllanadi. Bunday tanlov natijasida bir xil yoki yaqin ma'noni ifodalovchi til birliklari bir-biri bilan bog'lanib, sinonimik qatorni hosil qiladi. Ma'lumki, ikki yoki undan ortiq so'zlarning sinonim ekanligini aniqlash uchun ularning ma'nolarini asos qilib olish to'g'ri yo'ldir [5]. Shu sababli, o'zaro sinonim bo'lgan so'zlarning ma'no jihatidan qanday munosabatga ega ekanligini aniqlash asosiy masaladir. Agar masalaga shu nuqtai nazardan yondashilsa, sinonimik qatorlar, sifatlarning semantik xususiyatlari, ma'no nozikliklari, ekspressivlik – baholovchanlik va frazeologik sinonimlar (FS) muayyan uslubiy xususiyatlarga qarab farqlanadi.

Ma'noli so'zlar va frazeologizmlar badiiy tasvir vositalarining eng muhim usullaridan biri hisoblanadi. Frazeologik sinonimiya badiiy uslubda keng rivojlangan bo'lib, mualliflarning badiiy til vositalaridan foydalanishdagi ijodiy yondashuvlari, yangi iboralar yaratishi frazeologik sinonimlarning ko'payishiga, til lug'at tarkibining boyishiga olib keladi. Shuning uchun har bir frazeologik sinonim turli semantik va uslubiy ma'nolarni ifodalashi bilan ajralib turadi hamda ularning tilning frazeologik tizimida yashashiga imkon yaratadi. Frazeologizmlarning semantik tuzilishi frazeologik ma'no hamda ma'no nozikliklaridan iborat. Harakat yoki hodisa haqida ma'lumot beruvchi frazeologik ifodalar frazeologik ma'no deb ataladi. Frazeologizmlar ham so'zlar kabi butun bir (yagona) ma'noni ifodalasa ham, ularning frazeologik ma'nosi ko'p jihatdan leksik ma'nodan farqlanadi. Shu sababli, frazeologizmlar ba'zan so'zlarga sinonim sifatida ishlatilgan taqdirda ham, ularning

leksik ma'nosi bilan frazeologik ma'nosi teng kelmaydi. Shu o'rinda Hojiyev fikrini keltirish kerak: “Agar frazeologizmlar o'z sinonimlari bo'lgan so'zlarga nisbatan kuchliroq ma'no darajasini ifodalasa, ular majoziy ma'noga ega bo'ladi” [6]. Ammo inson faoliyati va ruhiyatida shunday holatlar borki, ularni faqat so'z orqali tasvirlash juda qiyin. Til bu kabi nozik holatlarni ifodalashda frazeologizmlarga muhim o'rin beradi. Bunday nozik ma'nolarni aks ettiruvchi frazeologik birliklar odatda bitta so'z bilan ifodalanmaydi. Frazeologik sinonimlar kuchli va obrazli ifodadir. Ular so'zlarga nisbatan obrazli tasvir bilan uyg'unlashib, his-tuyg'ularni ifodalash uchun xizmat qiladi.

XULOSA

O'zbek tilida frazeologik birliklarning sinonimlik hodisasi til boyligini ifodalovchi muhim hodisalardan biridir. Frazeologik sinonimlar o'zaro yaqin yoki bir-birini to'ldiruvchi ma'noga ega bo'lib, badiiy nutqning ekspressivligini saqlashga xizmat qiladi. Frazeologik sinonimiya leksik, semantik va stilistik o'ziga xos xususiyat ega. Ba'zi frazeologizmlar to'liq sinonimik bog'lanishda bo'lsa, ayrimlari emotsional yoki uslubiy rang-barangligi bilan farqlanadi. Bu esa hujjat nutqda qo'llanish holatini aniqlash va ma'no ifodalashning aniqroq bo'lishini ta'minlaydi. Frazeologik sinonimlar tilni obrazli oshirib, xalq tafakkuri va madaniyatini aks ettiradi. Ularning tizimli o'rganilishi tabiiy lingvistik natijalar uchun, balki tarjima, tilni o'qitish va badiiy asarlarni tahlil qilish uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, o'zbek tilida frazeologik birliklarning sinonimlik hodisalarini chuqur tadqiq etish ilmiy va amaliy muammolardan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bashieva S. K. phraseological Stylistic component values: author. dis. d-RA filol.sciences'. – Krasnodar, 1995, – p. 42.
2. Рахматуллаев Ш. Некоторые вопросы узбекской фразеологии (фразеологическая синонимия): Тез.докл. / Ташк. ун-т. Гум.науки. Ташкент, 1968, с.267-269.
3. Sh.Rahmatullayev, N.Mahmudov Z.Xolmanova, I.O'razova, K.Rixsiyeva. O'zbek tili frazeologik lug'ati: /– T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2022. – 636 bet.
4. В. В. Виноградов Об основных типах фразеологических единиц в русском языке (Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. - М., 1977- С. 140-161)
5. Mukhayyo Vafoyeva. Semantic and Stylistic Features of Phraseological Synonyms International Journal for Social Studies Available at <https://journals.pen2print.org/index.php/ijss>
6. Hajiev A. Explanatory Dictionary of linguistic terms. - Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan, 2002, - 168 b.